

The Foundations and Obstacles of the Scientific Authority of the Quran from the Perspective of Imam Khomeini

Hamid Mohammadi¹, MohammadAli Mohammadi²

¹ PhD., Department of Quranic and Hadith Sciences, Faculty of Theology, Meybod University, Meybod, Iran (**Corresponding author**). hamid387387@gmail.com

² Assistant Professor, Group of Quranic Sciences, Department of Quranic Culture and Knowledge Research, Research Institute for Islamic Sciences and Culture, Qom, Iran. m.mohammadi@isca.ac.ir

Abstract

The Holy Quran, as the final heavenly book and the most important source of guidance in Islam, possesses extensive capacities to play a role in the individual and social life of human beings. However, in the contemporary era, some of the scientific and social functions of the Quran have faded and it has sometimes been reduced to a merely devotional and spiritual book. The present article, focusing on the thought of Imam Khomeini, seeks to demonstrate that returning to the scientific authority of the Quran is not a secondary choice, but a fundamental necessity for reviving the relationship between religion and life. In this framework, the main issue of the research is how the Quran can once again reclaim its position of scientific authority and what factors strengthen or weaken this authority. The objective of the article is to explain the foundations and obstacles of the scientific authority of the Quran from the viewpoint of Imam Khomeini. The authors aim to clarify that Imam Khomeini did not regard the Quran merely as a text for recitation and worship, but introduced it as a comprehensive, living, and guiding source for the intellectual, cultural, social, and political guidance of humanity. The article also seeks to show how, relying on Imam Khomeini's perspective, the position of the Quran can be reconstructed in scientific and practical spheres and its reduction to a limited domain prevented. The central research question is: What are the foundations and obstacles for realizing the scientific authority of the Quran according to Imam Khomeini? In other words, what features within the Quran itself and what conditions in its understanding and utilization enable the Quran to serve as the scientific and epistemic reference of society, and conversely, what internal and external factors hinder the realization of this authority? The article attempts to answer why, despite the comprehensiveness of the Quran, many of its scientific capacities have not been utilized in practice. This research has been conducted with a descriptive-analytical approach based on library studies. By referring to the works of

Cite this article: Mohammadi, H. & Mohammadi, M.A. (2026). The Foundations and Obstacles of the Scientific Authority of the Quran from the Perspective of Imam Khomeini. *Studies of Qur'anic Sciences*, 8(1), p. 7-30.

<https://doi.org/10.22081/jqss.2026.73633.1422>

Received: 2025-08-20 ; **Revised:** 2025-10-09 ; **Accepted:** 2025-10-23 ; **Published online:** 2026-03-30

Type of article: Research Article

Publisher: Islamic Sciences and Culture Academy

©2026/authors retain the copyright and full publishing rights

<https://jqss.isca.ac.ir/>

Imam Khomeini, especially his writings and statements related to the Quran, the authors have sought to extract and analyze the theoretical foundations and practical obstacles of the Quran's scientific authority. In this process, the data were first collected and then categorized to clarify the principles on which Imam Khomeini's view of the Quran is based and what factors prevent the full realization of this outlook. The findings of the article show that Imam Khomeini regarded the Quran as a comprehensive, eternal, and undistortable book that can hold authority in various epistemic and social domains. Among the most important foundations of the Quran's scientific authority in his thought is the comprehensiveness of the Quran — meaning that the Quran is sufficient and guiding for the direction of human beings in all individual and collective dimensions. The eternity of the Quran is another key foundation, because a book revealed for all ages cannot be limited to a specific time or issue. Furthermore, the undistortability of the Quran ensures that trust in its text as a source of knowledge is preserved. In addition, Imam Khomeini emphasized the openness of the gate of *ijtihad* and the necessity of a modern interpretation of the Quran while observing valid interpretive principles — that is, the Quran must always be referred to and re-understood, but this re-understanding must not go beyond valid scientific frameworks. In the section on obstacles, the article shows that Imam Khomeini explained the obstacles to the scientific authority of the Quran at two levels: external and internal. Among the external obstacles is the creation of an unattainable image of the Quran — an image that distances the Quran from public access and fosters a sense of inability to understand it. The veil of (secular) knowledge and the feeling of self-sufficiency from the Quran, especially among some scholars and jurists, is another obstacle; that is, sometimes human knowledge, instead of serving the understanding of the Quran, makes man feel independent of it. Incorrect beliefs and corrupt thoughts also cause the divine verses to be misunderstood. Moreover, worldliness and attachment to material interests prevent the heart from paying attention to the Quran. At the social and historical level, imperialist and colonial policies, by limiting the role of the Quran in scientific and political systems, prevent the expansion of its authority. Among internal obstacles, the article points to the weak performance of religious scholars and their distance from the teachings of the Quran and the Ahl al-Bayt (peace be upon them) — a weakness that causes even the custodians of religion to marginalize the Quran. The conclusion of the article is that, from the perspective of Imam Khomeini, the scientific authority of the Quran cannot be realized merely through slogans or verbal emphasis. It requires simultaneous attention to Quranic foundations and the removal of epistemic, ethical, and social obstacles. Due to its comprehensiveness, eternity, and undistortability, the Quran deserves to be the scientific reference of society. However, this potential becomes actualized only when religious scholars, scientists, and the general public overcome intellectual and practical veils and return to the Quran with correct interpretation and responsible *ijtihad*. Accordingly, the article concludes that the reconstruction of the scientific authority of the Quran in Imam Khomeini's thought is a way to reconnect religion with contemporary life and to solve the emerging problems of humanity.

Keywords: Scientific Authority of the Quran, Imam Khomeini, Foundations of Authority, Obstacles of Authority, Comprehensiveness of the Quran.

أسس وعوائق المرجعية العلمية للقرآن من منظور الإمام الخميني

حميد محمدي^١، محمد علي محمدي^٢

^١ دكتوراه في علوم القرآن والحديث، كلية الإلهيات، جامعة مبيد، مبيد، إيران (الباحث المسؤول)، hamid387387@gmail.com
^٢ أستاذ مساعد في معهد العلوم والثقافة الإسلامية، معهد ثقافة ومعارف القرآن، قسم العلوم القرآنية، قم، إيران. m.mohammadi@isca.ac.ir

الملخص

يُعَدُّ القرآن الكريم المصدر الرئيس للهداية في الدين الإسلامي، وبما يمتاز به من شمولية وغنى منقطع النظير في مختلف الموضوعات، يمكن أن يُتخذ مرجعاً أساسياً في المجالات العلمية والثقافية والأخلاقية والاجتماعية. هذا الكتاب الإلهي ليس مجرد مرشد روحي للمسلمين فحسب، بل يتضمن أصولاً وقواعد قيّمة للتقدم في مختلف ميادين الحياة الإنسانية. ولإثبات هذه المرجعية وتحقيقها في المجتمع، تبرز ضرورة تحديد الأسس والعوائق القائمة؛ وفي هذا الصدد، تكتسب دراسة وجهات نظر الإمام الخميني (ره) - بوصفه أحد كبار المفكرين الإسلاميين - أهمية خاصة؛ فقد قدّم الإمام من خلال تأكيده على الدور المحوري للقرآن في الحياة الفردية والاجتماعية، حلولاً عملية لتحقيق مرجعيته العلمية والعملية. تتناول هذه المقالة بالمنهج الوصفي التحليلي دراسة أسس وعوائق المرجعية العلمية للقرآن من منظور الإمام الخميني (ره). وتُظهر نتائج البحث أن أسس المرجعية العلمية للقرآن من وجهة نظره تشمل "الأصول الجوهرية" (مثل الشمولية، والخلود، وصيانة القرآن من التحريف، والاستنباط الابتكاري) و"الأصول التواصلية" (مثل تنوع مخاطبين، وتنوع أساليب البيان، ولغة القرآن الخاصة). وفي المقابل، ثمة عوائق جديّة في مسار تحقيق هذه المرجعية، تشمل "عوائق ذاتية" (مثل حجاب العلم، وتقديم صورة للقرآن بعيدة عن المنال، والعقائد الخاطئة، والشعور بالاستغناء عن تعاليم القرآن) و"عوائق خارجية" (مثل الابتعاد عن معارف أهل البيت (ع) القرآنية، والانغماس في الدنيا، والسياسات الاستكبارية والاستعمارية، وضعف أداء علماء الدين).

الكلمات المفتاحية: المرجعية العلمية للقرآن، الإمام الخميني (ره)، أسس المرجعية، عوائق المرجعية، شمولية القرآن.

استناداً إلى هذه المقالة: محمدي، حميد؛ محمدي، محمد علي (٢٠٢٦). أسس وعوائق المرجعية العلمية للقرآن من منظور الإمام الخميني. دراسات علوم

القرآن، ٨(١)، ص ٣٠-٧. <https://doi.org/10.22081/jqss.2026.73633.1422>

تاريخ الإستلام: ٢٠٢٥/٠٨/٢٠؛ تاريخ التعديل: ٢٠٢٥/١٠/٠٩؛ تاريخ القبول: ٢٠٢٥/١٠/٢٣؛ تاريخ الإصدار: ٢٠٢٦/٠٣/٣٠

الناشر: المعهد العالي للعلوم والثقافة الإسلامية

نوع المقالة: بحثية

<https://jqss.isca.ac.ir/>

مبانی و موانع مرجعیت علمی قرآن از منظر امام خمینی

حمید محمدی^۱، محمدعلی محمدی^۲

^۱ دکتری، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات، دانشگاه مپید، مپید، ایران (نویسنده مسئول). hamid387387@gmail.com
^۲ استادیار، گروه علوم قرآنی، پژوهشگاه فرهنگ و معارف قرآن، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، ایران. m.mohammadi@isca.ac.ir

چکیده

قرآن کریم، منبع اصلی هدایت در دین اسلام، با جامعیت و غنای بی نظیر خود در موضوعات مختلف، می تواند به عنوان مرجع اصلی در حوزه های علمی، فرهنگی، اخلاقی و اجتماعی مورد استفاده قرار گیرد. این کتاب الهی نه تنها راهنمای معنوی مسلمانان است، بلکه حاوی اصول و قواعد ارزشمندی برای پیشرفت در عرصه های گوناگون زندگی انسانی نیز هست. برای اثبات این مرجعیت و تحقق آن در جامعه، شناسایی مبانی و موانع موجود ضروری است. در این راستا، بررسی دیدگاه های امام خمینی به عنوان یکی از اندیشمندان برجسته اسلامی اهمیت ویژه ای دارد. امام خمینی با تأکید بر نقش محوری قرآن در زندگی فردی و اجتماعی، راهکارهایی برای تحقق مرجعیت علمی و عملی آن ارائه داده اند. این مقاله با رویکردی توصیفی - تحلیلی به بررسی مبانی و موانع مرجعیت علمی قرآن از منظر امام خمینی می پردازد. نتایج تحقیق نشان می دهد که مبانی مرجعیت علمی قرآن از دیدگاه ایشان شامل اصول بنیادین (همچون جامعیت، جاودانگی، تحریف ناپذیری و استنباط نوآورانه) و اصول ارتباطی (همچون تنوع مخاطبان، شیوه های بیان متنوع و زبان خاص قرآن) است. در مقابل، موانع جدی در مسیر تحقق مرجعیت قرآن وجود دارد. این موانع شامل موانع درونی (همچون حجاب علم، تصویرسازی دست نیافتنی از قرآن، اعتقادات نادرست و احساس بی نیازی از تعالیم قرآن) و موانع بیرونی (همچون فاصله گرفتن از معارف قرآنی اهل بیت (ع)، دنیاپرستی، سیاست های استکباری و استعماری و ضعف عملکرد دانشمندان دینی) است.

کلیدواژه ها: مرجعیت علمی قرآن، امام خمینی، مبانی مرجعیت، موانع مرجعیت، جامعیت قرآن.

استناد به این مقاله: محمدی، حمید؛ محمدعلی (۱۴۰۵). مبانی و موانع مرجعیت علمی قرآن از منظر امام خمینی. مطالعات علوم قرآن، ۸(۱)، ص ۳۰-۷
<https://doi.org/10.22081/jqss.2026.73633.1422>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۲۹؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۰۷/۱۷؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۸/۱۰؛ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۵/۰۱/۱۰
نوع مقاله: پژوهشی
ناشر: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

© ۱۴۰۵ / نویسندگان دارنده حق مؤلف مقاله خود بدون محدودیت هستند.

۱. مقدمه

قرآن کریم، آخرین و خاتم کتاب‌های آسمانی و منبع اصلی هدایت بشر، دارای جامعیت و غنایی است که نه تنها به عنوان مبدأ ایمان و عبادت، بلکه به عنوان منبعی علمی، فرهنگی و عملی می‌تواند نقش بنیادینی در تبیین و حل چالش‌های موجود در زندگی فردی و اجتماعی انسان‌ها ایفا کند. اسلام با قرآن به عنوان منبع اصلی، نظامی کامل و جامع برای زندگی انسان ارائه داده است؛ نظامی که نه تنها در حوزه‌های عقیده و اخلاق، بلکه در سیاست، اقتصاد، حقوق، علوم انسانی و طبیعی نیز پاسخ‌گوی نیازهای متنوع بشر است. اما متأسفانه در دوران معاصر، قرآن در بسیاری از ابعاد علمی و عملی از محوریت خود دور شده و به کتابی مقدس با محتوایی محدود و صرفاً معنوی تنزل یافته است. این وضعیت نه تنها با ماهیت ذاتی قرآن در تناقض است، بلکه باعث ایجاد فاصله‌ای عمیق میان دین و زندگی روزمره مردم شده است. در این میان، ضرورت بازگشت به قرآن امری اجتناب‌ناپذیر به نظر می‌رسد. در این راستا، دیدگاه‌های امام خمینی، به عنوان یکی از برجسته‌ترین اندیشمندان و محققان اسلامی، نقش کلیدی در تبیین مرجعیت علمی قرآن دارد. پرسش اصلی پژوهش این است که از منظر امام خمینی چه مبانی و موانعی برای مرجعیت علمی قرآن وجود دارد؟ ایشان با درک عمیق از جامعیت و استقلال قرآن، نه تنها بر ضرورت مراجعه مجدد به این کتاب الهی تأکید کرده‌اند، بلکه از سقوط در دام تفسیرهای سطحی و بی‌قاعده نیز بر حذر داشته‌اند. نگاه متوازن ایشان، که میان حفظ اصالت قرآن و نوآوری در فهم آن تعادل برقرار می‌کند، راهگشای تحقق مرجعیت علمی قرآن در جامعه معاصر است. این مقاله با رویکردی توصیفی-تحلیلی به بررسی مبانی و موانع مرجعیت علمی قرآن از منظر امام خمینی می‌پردازد.

۲. پیشینه پژوهش

پژوهش حاضر به بررسی «مبانی و موانع مرجعیت علمی قرآن از منظر امام خمینی (ره)» می‌پردازد و پیشینه مستقلى در این زمینه نشان نمی‌دهد؛ هرچند مطالعات متعددی درباره مرجعیت علمی قرآن انجام شده است:

- (۱) مقاله «مرجعیت علمی قرآن از نگاه علامه طباطبایی»، نوشته محمد فاکر میبدی و محمدحسین ربیعی، در مجله مطالعات علوم قرآن، سال اول، پاییز ۱۳۹۸، شماره ۱.
 - (۲) مقاله «مرجعیت علمی قرآن از نگاه استاد مطهری»، نوشته محمد مهدی فیروز مهر، در مجله مطالعات علوم قرآن، زمستان ۱۳۹۸، شماره ۲.
 - (۳) مقاله «مبانی قرآن‌شناختی مرجعیت علمی قرآن در کلام و فلسفه اسلامی»، نوشته علیرضا اسعدی، در مجله پژوهش‌های قرآنی، شهریور ۱۴۰۳، شماره ۱۱۱.
- این پژوهش‌ها عمدتاً بر مبنای آرای دیگر اندیشمندان یا به صورت کلی سامان یافته‌اند، اما این تحقیق

به بررسی جنبه‌های کلیدی مرجعیت قرآن از منظر امام خمینی (ره) و چالش‌های موجود در این زمینه می‌پردازد. نوآوری این پژوهش در آن است که افزون بر تحلیل مبانی مرجعیت علمی قرآن، به بررسی موانع و چالش‌های موجود در مسیر تحقق این مرجعیت نیز توجه دارد. این تحلیل می‌تواند به درک عمیق‌تر دیدگاه‌های امام خمینی درباره قرآن و نسبت آن با مسائل معاصر کمک کند و زمینه بهره‌گیری از آرای ایشان را فراهم سازد. با توجه به اهمیت قرآن به عنوان منبع اصلی فکری و دینی، این پژوهش می‌تواند به تقویت مبانی علمی و نظری مرجعیت قرآن کمک کند و افق‌های جدیدی را برای پژوهش‌های آینده بگشاید.

۳. مفهوم‌شناسی

۳-۱. مبانی

واژه «مبنا» به معنای بنیاد، شالوده، اساس، پایه و ریشه است (طریحی، ۱۳۷۵، ج ۱، ص ۶۴). این اصطلاح به تدریج توسط پژوهشگران و دانشمندان به پیش‌فرض‌های کلان، اصول موضوعه کلامی و فلسفی در علوم مختلف و حتی دلایل اثبات یک نظریه اطلاق شده است. برای مثال، واژه «مبانی» در علوم چون تفسیر، فقه، حقوق، جامعه‌شناسی و تاریخ به کار می‌رود. گاهی این کاربرد با توسعه‌ای شامل اصول موضوعه کلامی و فلسفی همراه می‌شود، مانند «مبانی فلسفی یا کلامی فقه» یا «مبانی اخلاقی حقوق» (بهجت‌پور، ۱۳۹۲، ص ۲۵). «مبنا» مجموعه‌ای از گزاره‌های بنیادین است که چارچوب و جهت‌گیری کلی مباحث را تعیین می‌کند. این واژه منشأ اصلی اصول قرار گرفته و ماهیتی توصیفی دارد که به واقعیت‌های موجود (هست‌ها) اشاره می‌کند. در مقابل، «اصل» ماهیتی هنجاری دارد و به باید‌ها و اقتضائات (بایدها) ناظر است (شریعت‌مداری، بی‌تا، ص ۱۱). در نتیجه، مقصود از «مبانی مرجعیت علمی» در این نوشتار، گزاره‌های خبری و پیش‌فرض‌های پذیرفته‌شده درباره قرآن کریم و حجیت آن است. این مبانی به عنوان پایه‌ای برای استنتاج مؤلفه‌ها، تعیین قلمرو، یافتن راهکارها و شناسایی موانع مرجعیت علمی مورد استفاده قرار می‌گیرند.

۳-۲. مرجعیت

واژه «مرجعیت»، که از واژه «مرجع» ساخته شده است، در زبان عربی به دو معنا به کار رفته است: نخست «مصدر میمی» به معنای بازگشت و بازگشتن که شانزده بار در قرآن به کار رفته است (قرشی، ۱۳۷۱، ج ۳، ص ۵۷). دوم «اسم مکان» به معنای محل بازگشت؛ همچنین در معنای «اصل و زیر کتف» نیز استعمال شده است (مرتضی زبیدی، ۱۴۱۴ق، ج ۱۱، ص ۱۵۴). «مرجعیت» در زبان فارسی به معنای محل رجوع، مورد مراجعه بودن یا جایگاه مراجعه دیگران است. هنگامی که درباره مرجعیت علمی قرآن

سخن می‌گوییم، منظور آن است که مسلمانان در حوزه‌های مختلف علمی، قرآن را کتاب دین و مرجع اصلی خود بدانند و یافته‌ها و نیازهای علمی خویش را با مراجعه به آن استخراج کنند.

۳-۳. علمی

واژه «علمی» منسوب به کلمه «علم» است و این واژه معانی گوناگونی دارد؛ از جمله «نقیض جهل» (فراپیدی، ۱۴۰۹ق، ج ۲، ص ۱۵۲) و نیز «ادراک حقیقت چیزی». این ادراک دو گونه است: یکی ادراک ذات شیء، و دیگری حکم کردن بر وجود چیزی همراه با وجود چیز دیگر که برای آن ثابت و موجود است، یا نفی چیزی که از آن دور و منفی است. علم در نوع اول متعدی به یک مفعول و در نوع دوم متعدی به دو مفعول است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ص ۵۸۰). برخی نیز میان علم، معرفت، یقین و شعور تفاوت قائل شده‌اند (ر.ک: مصطفوی، ۱۴۳۰ق، ج ۸، ص ۲۵۰). مراد از «علم» در عنوان «مرجعیت علمی قرآن کریم»، دانش‌های سازمان‌یافته و روش‌مند در قالب رشته‌های گوناگون است. این دانش‌ها شامل همه دانش‌های اسلامی، انسانی و طبیعی می‌شود؛ هرچند تمرکز بحث مرجعیت علمی قرآن کریم بیشتر بر علوم اسلامی (مانند فقه، کلام و...) و علوم انسانی (مانند تربیت، سیاست، اقتصاد، حقوق، مدیریت، جامعه‌شناسی، روان‌شناسی و...) است. در این پژوهش، مفهوم «مرجعیت علمی» به معنای اثرگذاری معنادار و نظام‌مند قرآن بر دیگر علوم است؛ به گونه‌ای که بتوان هر علمی را بر قرآن عرضه کرد و با فرض پذیرش مرجعیت علمی قرآن، این اثرگذاری گسترده و جامع خواهد بود. در دیدگاه امام خمینی، مکاشفات و شهودات جزو علوم به شمار نمی‌آیند؛ زیرا ایشان بر این باورند که «علم» آن است که در قلمرو نظر، فکر و برهان قرار گیرد و عنصر اندیشه در آن دخیل باشد، در حالی که مکاشفات و شهودات چنین نیستند. با این حال، در نظر امام خمینی (ره) قرآن در این حوزه‌ها نیز مرجعیت دارد و باید آن‌ها را بر قرآن و سنت عرضه کرد (امام خمینی، ۱۳۷۱، ص ۱۲).

۴. مبانی مرجعیت علمی قرآن

مبانی مرجعیت علمی قرآن در دیدگاه امام خمینی در دو حوزه قابل بررسی است: نخست، مبانی بنیادین و دوم، مبانی ارتباطی.

۴-۱. مبانی بنیادین مرجعیت علمی قرآن

۴-۱-۱. جامعیت قرآن

یکی از ارکان اصلی که مرجعیت علمی قرآن را تثبیت می‌کند، «جامعیت و گستردگی موضوعی» آن است. منظور از جامعیت قرآن، توجه این کتاب به همه جوانب مادی، معنوی، فردی و اجتماعی انسان است (مطهری، ۱۳۸۴، ج ۳، ص ۱۹۱) و برخی معتقدند جامعیت قرآن به معنای وجود تمام اصول احکام

و قوانین در آن است (مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۸۶، ج ۸، ص ۲۷۶). این ویژگی، ارتباط مستقیمی با توانمندی قرآن در ارائه راه‌حل‌های کامل و فراگیر برای چالش‌های بشری دارد؛ ازاین‌رو نقش تعیین‌کننده‌ای در اثبات مرجعیت علمی آن دارد. می‌توان جامعیت قرآن را این‌گونه معنا کرد که این کتاب تنها به جنبه‌های اعتقادی و اخلاقی محدود نمی‌شود، بلکه طیف وسیعی از مسائل زندگی انسانی را در بر می‌گیرد. بنابراین قرآن به‌عنوان منبعی غنی و همه‌جانبه، قادر است پاسخ‌گوی نیازهای مختلف بشر در عرصه‌های گوناگون باشد. این ویژگی، قرآن را به مرجعی بی‌بدیل در حوزه‌های علمی، اجتماعی، فرهنگی و حتی عملی تبدیل می‌کند.

درباره گستره موضوعات قرآن، به‌طور کلی سه دیدگاه وجود دارد: حداقلی، میانه و حداکثری.

دیدگاه حداقلی: بنابر این دیدگاه، قلمرو قرآن بیان هر آنچه است که انسان در امور دین و سعادت اخروی نیاز دارد؛ مانند بیان احکام، ارزش‌های اخلاقی، موعظه‌ها، صفات خداوند و ثواب و عقاب. بنابراین جامعیت قرآن در این چارچوب است (ابوالفتوح رازی، ۱۴۰۸ق، ج ۷، ص ۲۸۴؛ علم‌الهدی، ۱۴۰۵ق، ص ۲ و ۲۱۹). صاحبان این دیدگاه معتقدند رسالت اصلی انبیا (و به تبع آن هدف قرآن) معنابخشی به زندگی انسانی است و انسان خود می‌تواند نظام‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی را به شکل صحیحی برگزیند و به‌کار گیرد. بنابراین شأن قرآن، ساختن بُعد معنوی آدمی است، نه بیان نظام‌های اجتماعی (مصباح یزدی، ۱۳۹۲، ج ۲، ص ۲۹۶). بر اساس این نظریه، هر آنچه در قرآن به‌صورت مجمل بیان شده، بر اساس تصریح قرآن (حشر: ۷) بر عهده پیامبر اکرم (ص) گذاشته شده است و همچنین توضیح مواردی که به‌صورت مشابه در قرآن آمده، به اهل‌بیت (ع) (آل‌عمران: ۷) سپرده شده است.

دیدگاه میانه: بنابر این دیدگاه، مراد از جامعیت قرآن، جامعیت در دین و دنیا است؛ به این معنا که همه این امور به‌صورت مفصل یا مجمل در قرآن آمده است (طوسی، بی‌تا، ج ۴، ص ۱۲۸). این دیدگاه ادعا نمی‌کند که تمام جزئیات احکام و قوانین در ظاهر آیات قرآن آمده است؛ چراکه حجم آن‌ها قطعاً چندین برابر قرآن می‌شود، بلکه منظور این است که قرآن در هر بخش، اصول ضروری را بیان کرده است (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶، ج ۸، ص ۲۷۶). این اصول قانون‌گذاری شامل نظام‌های اقتصادی، سیاسی و اجتماعی و همچنین قوانین مرتبط با زندگی اسلامی در هر دوره و مکان هستند (زحیلی، ۱۴۲۲ق، ج ۲، ص ۱۲۹۴).

دیدگاه حداکثری: برخی معتقدند که همه چیز در قرآن وجود دارد و قرآن همه علوم و مسائل، از اخبار گذشته و آینده را در بر می‌گیرد. این نظر به ابن‌مسعود نسبت داده شده است (ابن‌کثیر، بی‌تا، ج ۴، ص ۵۱۰). طرفداران این نظریه به آیه «وَيَوْمَ نَبْعَثُ فِي كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا عَلَيْهِمْ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَجِئْنَا بِكَ شَهِيدًا عَلَى هَؤُلَاءِ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ» (نحل: ۸۹) استناد کرده‌اند. در این استدلال گفته شده که خداوند در این آیه به وجود گواه (شهید) در هر امت و شهید بودن پیامبر اکرم (ص) بر امت اسلامی اشاره

کرده است. بخش ابتدایی آیه نشانگر این است که پیامبر در روز قیامت بر همه جزئیات زندگی مردم گواهی می‌دهند و برای این کار باید از تمامی اعمال، افکار، نیت‌ها و ویژگی‌های آنان آگاه باشند. ادامه آیه به «تبیان کل شیء» بودن قرآن اشاره دارد، به طوری که واژه‌های «کل» و «شیء» در اینجا به صورت عام و مطلق استفاده شده‌اند و اصطلاح ترکیبی «کل شیء» همه چیز را شامل می‌شود. با این توضیح می‌توان ارتباط بین بخش آغازین و بخش پایانی آیه را این گونه تفسیر کرد که بخش آخر آیه منشأ علم گسترده پیامبر را بیان می‌کند؛ یعنی این علم وسیع از قرآن حاصل شده است. بنابراین، قرآن تمامی امور، حتی اعمال، افکار، ویژگی‌ها و نیت‌های هر فرد را در بر دارد (مصباح یزدی، ۱۳۹۲، ص ۲۱۹).

به نظر می‌رسد امام خمینی در بحث جامعیت قرآن دیدگاه میانه را می‌پذیرد، ولی تبیین دیگری از آن دارد. ایشان برای جامعیت قرآن دو جهت ظاهری و باطنی قائل است. جامعیت ظاهری به این معناست که قرآن برای همه افراد بشر در همه زمان‌ها نازل شده، برنامه دارد و برطرف‌کننده همه نیازهای بشری است (امام خمینی، ۱۳۷۸ «الف»، ص ۳۱۰) و جامعیت باطنی به معنای برداشتن همه مراتب عالم، از مرتبه احدیت غیبی تا مرتبه عالم طبیعت است (امام خمینی، ۱۴۱۰ق، ص ۵۰). امام خمینی (ره) جامعیت قرآن را از دیدگاه تفسیری و عرفانی بررسی و اثبات کرده و معتقد است قرآن کریم کتابی است که از جهت ظاهری، تمام مصالح شخصی، اجتماعی، سیاسی، کشورداری و مانند این‌ها در آن موجود است (امام خمینی، ۱۳۷۸ «ب»، ج ۱۸، ص ۴۲۳). از این جهت، قرآن از «جوامع کلم» به شمار می‌رود که برای همه طبقات انسان‌ها در همه زمان‌ها نازل شده و برطرف‌کننده همه نیازهای انسان است (امام خمینی، ۱۳۷۸ «الف»، ص ۳۱۰). به باور ایشان، قرآن از جهت باطنی نیز مشتمل بر همه حقایق است و تمام منازل، از منزل طبیعی و ملکوتی تا منازل روحانی، ملکوتی و جبروتی انسان در آن موجود است (امام خمینی، ۱۴۱۰ق، ص ۵۰).

به باور امام خمینی، قرآن همانند سفره‌ای گسترده از ازل تا ابد است که همه اقشار بشر می‌توانند از آن بهره‌مند شوند. البته هر گروه با توجه به تخصص خود بر جنبه‌ای خاص تأکید می‌کند؛ فلاسفه بر مسائل فلسفی، عرفا بر مسائل عرفانی، فقها بر مسائل فقهی و سیاسیون بر مسائل سیاسی و اجتماعی، اما اسلام و قرآن شامل همه این موضوعات است. قرآن، رحمتی برای همه بشر است (امام خمینی، ۱۳۷۸ «ب»، ج ۱۹، ص ۱۱۲). امام خمینی قرآن را منبعی اصلی و جامع برای هدایت بشر دانسته و معتقد است که کلیات قوانین مورد نیاز در قرآن کریم آمده است. ایشان بر این باور است که جزئیات این قوانین بر عهده پیامبر (ص) و ائمه معصومین (ع) گذاشته شده است (امام خمینی، ۱۳۷۸ «ب»، ج ۱۵، ص ۵۰۴). بنابراین، تفسیر و استنباط این جزئیات باید از طریق آنان صورت گیرد. در این نگرش، قرآن نقش ابزاری راهبردی در تأمین نیازهای فردی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی دارد و در نتیجه، دامنه قوانین قرآنی بسیار وسیع معرفی می‌شود. امام خمینی بر این نکته تأکید دارد که قوانین کلی، از جمله قوانین مالیات، مجازات

عمومی، حدود، دیات، عبادات، معاملات، ثبت، ازدواج، میراث و حتی قوانین مربوط به مسائل سیاسی و اجتماعی، همه در قرآن آمده است (امام خمینی، ۱۳۷۸ «الف»، ص ۱۹۰) و این نشانگر نقش این متن مقدس در نظام قوانین و سیاست‌گذاری‌های اسلامی است.

در ادامه، امام خمینی بر تفاوت اهمیت آیاتی که مربوط به قوانین عبادی است با آیاتی که مربوط به قوانین اجتماعی و سیاسی است، تأکید دارد. او معتقد است آیاتی که به ابعاد اجتماعی و سیاسی اختصاص یافته، بسیار بیشتر است و جایگاه راهبردی قرآن در مدیریت جامعه و ساختارهای حکومتی را نشان می‌دهد (امام خمینی، بی تا، ص ۱۱). این دیدگاه بر اهمیت تفسیرهای معتبر و وابسته به وحی تأکید می‌کند و مخالفت خود را با تفسیرهای سلیقه‌ای و فردی بیان می‌دارد. امام خمینی می‌گوید فهم صحیح قرآن نیازمند مرجعیت و علم تفسیر است؛ چون تنها این راه می‌تواند راهنمای قابل اعتماد در فرآیند قانون‌گذاری و اداره امور باشد (امام خمینی، ۱۳۷۸ «ب»، ج ۱۸، ص ۴۲۳). در نهایت، می‌توان نتیجه گرفت که دیدگاه امام خمینی درباره قرآن، تلفیقی است از اعتقاد به جامعیت و استقلال قوانین در قرآن و ضرورت تفسیر معتبر و وحیانی برای بهره‌برداری صحیح از این منابع. او بر نقش مرجعیت علمی و تفسیر معتبر تأکید دارد تا تمرکز بر حفظ اصالت و درستی برداشت‌های دینی و قانونی را تضمین کند. بنابراین از نظر ایشان، قرآن اساس ساختارهای قانونی و اجتماعی است، اما فهم و تفسیر صحیح آن نیازمند تخصص و اعتماد به مفسران معتبر است. این رویکرد، اهمیت مرجعیت در فقه و تفسیر قرآنی را در حاکمیت دینی و سیاسی برجسته می‌سازد و نشان می‌دهد که امام خمینی قرآن را نه فقط کتاب عبادت، بلکه قانون کلی و کلان برای جامعه می‌داند.

۴-۱-۲. جاودانگی قرآن

قرآن کریم کتابی ابدی است که تا پایان جهان مادی و روز قیامت، هدایتگر انسان خواهد بود. جاودانگی قرآن بر دو پایه بنا شده است: نخست، این کتاب الهی باید دارای کمالی باشد که به واسطه آن، به عنوان خاتم کتب آسمانی شناخته شده و شایستگی هدایتگری همیشگی بشر را داشته باشد. دوم، این کلام آسمانی باید از عصمت و عزتی برخوردار باشد که آن را از هرگونه تحریف و نقصان محافظت کند (جوادی آملی، ۱۳۸۸، ص ۲۷۷). در آیات قرآن بر جاودانگی آن تأکید شده است (ر.ک: انعام، ۱۹؛ اعراف، ۱۵۸؛ سبأ، ۲۸؛ فرقان، ۱؛ انبیاء، ۱۰۷) و این موضوع در احادیث اهل بیت (ع) نیز مطرح گردیده است. برای نمونه، امام صادق (ع) فرمودند: «إِنَّ اللَّهَ لَمْ يَجْعَلْ لِرَمَانٍ دُونَ رَمَانٍ وَلَا لِنَاسٍ دُونَ نَاسٍ، فَهُوَ فِي كُلِّ زَمَانٍ جَدِيدٌ، وَ عِنْدَ كُلِّ قَوْمٍ غَضٌّ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ» (طوسی، ۱۴۱۴، ص ۵۸۰). این ویژگی اقتضا می‌کند که آیات قرآن برای همه دوره‌ها و نسل‌ها به یک اندازه نباشد؛ بلکه با پیشرفت علوم و دانش بشر، در پیچه‌های جدیدی از معارف قرآن برای هر نسلی گشوده می‌شود. به عبارت دیگر، قرآن با رشد فهم و

دانش انسان‌ها، معانی عمیق‌تر و جدیدتری را آشکار می‌سازد (صادقی تهرانی، ۱۴۰۶ق، ج ۱، ص ۳۳). با این حال، برخی پژوهشگران معاصر معتقدند که پاره‌ای از احکام شرعی تاریخی هستند و در شرایط خاص و با توجه به مقتضیات زمان صادر شده‌اند؛ از این رو با تغییر شرایط، حکم نیز تغییر خواهد کرد (ایازی، ۱۳۸۲، ص ۵۰). اما امام خمینی با این دیدگاه مخالف است و بر جاودانگی قرآن تأکید دارد. در دیدگاه ایشان، رمز جاودانگی قرآن در این است که خود را محدود و محصور نکرده و با زمان و مکان سازگار است. البته در هر عصر وظیفه اندیشمندان است که حقایق را از این کتاب استخراج کنند. امام خمینی بر اساس این نگرش، آیات قرآن را تفسیر و تبیین کرده و آن را در همه امور جامعه جاری ساخته است (مرتضوی، ۱۴۰۰، ج ۴، ص ۵۳). یکی از مقتضیات اساسی جاودانگی قرآن آن است که این کتاب الهی همواره قابلیت فهم‌پذیری و کاربرد در شرایط متغیر تاریخی و اجتماعی را داشته باشد. از این رو وظیفه دانشمندان و پژوهشگران دینی تنها حفظ و نقل معارف پیشین نیست، بلکه آنان باید با تکیه بر اصول معتبر تفسیری و در پرتو تحولات معرفتی و نیازهای نوپدید بشر، به استخراج معانی و دلالت‌های تازه از قرآن بپردازند. این فرایند پویا موجب می‌شود آموزه‌های قرآنی در عرصه‌های فردی، اجتماعی و فرهنگی کارآمد و راهگشا باقی بماند و قرآن همچنان مرجعی زنده و مؤثر در حل مسائل و هدایت جامعه ایفا کند.

۴-۱-۳. تحریف‌ناپذیری

پایه و اساس مرجعیت علمی قرآن، عدم تحریف این کتاب مقدس است. در صورت وقوع تحریف، اعتبار و اصالت قرآن زیر سؤال می‌رود و دیگر نمی‌توان به آن به‌عنوان مرجع قابل اعتماد رجوع کرد؛ زیرا تحریف، کارایی و ارزش مرجعیت آن را از بین می‌برد. از این رو، در دیدگاه اندیشمندان، اتهام تحریف قرآن ادعایی ناعادلانه و مخالف با مبانی اصلی قرآن و وحی است؛ زیرا دلایل قطعی عقلی و نقلی تأیید می‌کنند که قرآن هرگز دچار تحریف نشده است (حسن‌زاده آملی، ۱۳۷۶، ص ۱۶). از منظر نقلی، یکی از مهم‌ترین شواهد بر این مدعا آیه «إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ» (حجر: ۹) است که بر حفظ و نگهداری خداوند از قرآن تصریح دارد؛ و از نظر عقلی، گستردگی فرایند نقل و انتقال قرآن توسط میلیون‌ها حافظ در طول تاریخ، تضمین‌کننده سلامت و عدم تغییر آن است. بنابراین، نبود تحریف یکی از حیاتی‌ترین ویژگی‌های مرجعیت علمی قرآن است که آن را به‌عنوان منبعی معتبر و پایدار در طول زمان تثبیت می‌کند. از سوی دیگر، امام خمینی نیز هم‌نظر با دانشمندان اسلام، بر عدم تحریف قرآن تأکید می‌ورزد و معتقد است که قرآن از زمان پیامبر (ص) تاکنون بدون کم‌وبیاد باقی مانده است. ایشان با استناد به شواهد تاریخی، ادعای تحریف را نقد و رد می‌کند و بر این باور است که اگر در قرآن تغییری صورت گرفته بود، ائمه معصومین (ع) و اصحاب پیوسته در برابر چنین ادعایی استدلال می‌کردند. امام خمینی شدت تعصب مسلمانان نسبت به قرآن را مغایر با امکان وقوع تحریف می‌داند و مخالفت شدید

آنان با هرگونه تغییر در متن قرآن را یکی از دلایل قوی برای اثبات اصالت این کتاب آسمانی معرفی می‌کند (مرتضوی، ۱۴۰۰، ج ۸، ص ۱۶۱). از این رو، برای تحقق مرجعیت علمی قرآن، عدم تحریف آن شرط اساسی و زیربنای این مرجعیت است؛ زیرا مرجعیت بدون اعتماد به اصالت متن معنا ندارد. مصونیت قرآن از هرگونه تغییر، اعتبار معرفتی آن را تثبیت کرده و امکان استنباط علمی و استخراج معارف دینی را در همه زمان‌ها فراهم می‌سازد.

۴-۱-۴. استنباط نوآوری از قرآن

قرآن کریم، کتاب هدایت‌بخش الهی، همواره منشأ معرفت، بصیرت و نوآوری در عرصه‌های مختلف زندگی انسانی بوده است. با این حال، یکی از چالش‌های اساسی در مسیر تحقق مرجعیت علمی قرآن، ایجاد تعادل میان حفظ اصالت و نوآوری در فهم این کتاب آسمانی است. امام خمینی با نگاهی عمیق و راهبردی، بر لزوم باز بودن باب اجتهاد و تفسیر نوین قرآن تأکید می‌کنند؛ اما در عین حال هشدار می‌دهند که این آزادی نباید به تفسیرهای خودسرانه و بی‌ضابطه منجر شود. این نگاه متوازن نه تنها راه را برای درک عمیق‌تر قرآن در بستر زمانه هموار می‌کند، بلکه از انحراف در فهم و کاربرد آن نیز جلوگیری می‌نماید. امام خمینی بر این باور است که نباید تصور کرد تنها آنچه مفسران پیشین فهمیده‌اند صحیح و قطعی است و آنچه آنان دریافته‌اند، به‌طور خودکار به‌عنوان «تفسیر به رأی» رد شود. ایشان تأکید می‌کنند که قرآن کریم، به‌عنوان منبع جاودانه هدایت، همواره نیازمند فهم و تفسیر نوین متناسب با نیازهای زمانه است (امام خمینی، ۱۳۷۸ «الف»، ص ۱۹۹). امام خمینی با این دیدگاه، تعادلی ظریف میان لزوم نوآوری در فهم قرآن و ضرورت رعایت حدود و ضوابط تفسیر برقرار می‌کنند. از یک سو، باب اجتهاد و فهم نوین از قرآن را گشوده می‌دانند و از سوی دیگر، از سقوط در ورطه تفسیرهای خودسرانه و بی‌پایه هشدار می‌دهند. این نگاه، راه را برای مرجعیت علمی قرآن در عرصه‌های مختلف زندگی انسانی هموار می‌سازد، مشروط بر آنکه این فرایند با دانش، تقوا و التزام به اصول معتبر تفسیر همراه باشد.

۴-۲. مبانی ارتباطی قرآن

۴-۲-۱. تنوع مخاطب قرآن

قرآن در شیوه‌های بیان و مخاطب‌شناسی نیز دارای حکمت و ظرافت بی‌نظیری است. امام خمینی با نگاهی عمیق و عرفانی به قرآن، بر این باور بودند که این کتاب مقدس، با توجه به سطح درک و فهم مخاطبان، از بیان‌های گوناگونی بهره می‌برد. این تنوع در بیان، نشان‌دهنده حکمت الهی در رساندن پیام قرآن به همه اقشار جامعه است. در دیدگاه امام خمینی، سه گروه اصلی مخاطبان قرآن بوده و شیوه بیان با هر گروه متفاوت است. ایشان ضمن تبیین سه گروه، برای هر یک مثال‌هایی از آیات بیان می‌کنند.

گروه اول: اهل اسرار

«اهل اسرار» به افرادی گفته می‌شود که قادر به درک رموز و نکات پنهان در قرآن هستند. این افراد با تأمل و تفکر در آیات قرآن، به فهمی عمیق‌تر از آن دست می‌یابند و لطایف و ظرایف آن را درک می‌کنند. این درک عمیق، فراتر از فهم ظاهری آیات است و به بینش معنوی و عرفانی نیاز دارد (امام خمینی، ۱۳۸۱، ج ۲، ص ۱۹۰).

گروه دوم: توده مردم

«توده مردم» که اکثریت جامعه را تشکیل می‌دهند. خداوند برای این گروه، از طریق موجودات ملموس و آشنا، همچون حیوانات، معرفی می‌شود؛ مانند آیه: «أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ * وَإِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ رُفِعَتْ» (غاشیه، ۱۷ و ۱۸). کسانی که به کثرت نظر دارند، تنها شتر یا پدیده‌های طبیعی را می‌بینند و فراتر از آن را درک نمی‌کنند (امام خمینی، ۱۳۸۱، ج ۲، ص ۱۹۰).

گروه سوم: افراد متوسط

این افراد که اهل دانش هستند، با دید استقلالی به ماهیات نگاه می‌کنند. به‌طور مثال، برای این گروه خداوند از طریق آفرینش آسمان‌ها و زمین معرفی می‌شود: «خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ» (اعراف، ۵۴؛ یونس، ۳؛ هود، ۷؛ حدید، ۴) و یا در سوره نور، خداوند به‌صورت نور معرفی می‌شود: «اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» (نور، ۳۵). در این آیه، توجه به اصل یک حقیقت (نور) شده است و آسمان و زمین تنها متعلقاتی به این نور هستند. به عبارت دیگر، آسمان و زمین هر دو از یک نور سرچشمه می‌گیرند و نور جداگانه‌ای ندارند (امام خمینی، ۱۳۸۱، ج ۲، ص ۱۹۰). تنوع در شیوه‌های بیان و دسته‌بندی‌های مخاطبان قرآن، نشان‌دهنده حکمت و ظرافت الهی است و نقش مهمی در تثبیت مرجعیت علمی این کتاب مقدس ایفا می‌کند. امام خمینی معتقد است که این تنوع، پیام‌های الهی را بر اساس سطح توانایی و شناخت هر فرد، در قالب‌های متفاوتی منتقل می‌کند. هرچه سطح دانش و فهم افراد بالاتر رود و آنان به گروه اهل اسرار نزدیک‌تر باشند، قابلیت درک و بهره‌برداری عمیق‌تری از قرآن پیدا می‌کنند. این امر به افزایش توانمندی انسان‌ها در فهم معارف قرآن و تفسیر صحیح آن کمک می‌کند و در نتیجه پشتیبانی قوی‌تری از مرجعیت علمی قرآن در جامعه فراهم می‌آورد.

۴-۲-۲. شیوه‌های بیان قرآن

در دیدگاه امام خمینی (ره)، شیوه بیان قرآن در موضوعات مختلف از تنوع برخوردار است؛ در مباحث مربوط به قوانین شریعت و آداب دین، قرآن از بیان کلی و ساده‌ای بهره می‌برد که برای همگان قابل فهم است؛ در حالی که در مباحث برهانی و اثبات حقایق، مانند توحید، تنزیه و صفات کمالی خداوند، قرآن از سه نوع بیان متفاوت استفاده می‌کند.

۱) **براهین دقیق برای اهل معرفت:** گاهی براهینی ظریف و دقیق در قرآن یافت می شود که تنها اهل معرفت و عرفان می توانند به طور کامل از آن بهره ببرند؛ مانند آیه «شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ» (آل عمران، ۱۸).

۲) **براهینی قابل فهم برای عموم:** گاهی نیز براهینی ارائه می دهد که هم حکما و دانشمندان می توانند به صورت تخصصی از آن استفاده کنند و هم عامه مردم از آن بهره ای ببرند (امام خمینی، ۱۳۷۸ «الف»، ص ۱۹۱).

۳) **براهینی قابل فهم برای عموم و خواص:** در دیدگاه امام خمینی، قرآن کریم از روشی سوم نیز بهره می برد که هم برای عموم مردم و هم برای خواص قابل فهم است و آن استفاده از اشارات لطیف و ظریف است. با وجود آنکه قرآن نازل شده تا در اختیار همگان قرار گیرد، نوع بیان آن به گونه ای طراحی شده است که هر دو گروه خواص و عوام بتوانند از محتوای آن بهره مند شوند و درک مناسبی از پیام های الهی داشته باشند (امام خمینی، ۱۳۷۸ «ب»، ج ۱۹، ص ۴۳۸).

همان گونه که مورد توجه قرار گرفت، در دیدگاه امام خمینی، قرآن با توجه به مخاطبان مختلف خود از روش های متنوعی بهره می گیرد. این تنوع بیانی نه تنها در فهم عمومی قرآن مؤثر است، بلکه فرصت هایی برای بهره برداری عمیق تر، تخصصی تر و علمی تر فراهم می کند که یکی از مهم ترین آن ها، تقویت مرجعیت علمی قرآن است.

۴-۲-۳. زبان خاص (سهل ممتنع) قرآن

قرآن در بیان معنا، روشی ویژه دارد که نه به سادگی روش سخن گفتن عموم مردم است و نه به پیچیدگی تعبیرات خواص، بلکه مسیری میانه را برگزیده است که در بیان و انتقال معنا ساده است؛ به طوری که همه، چه آشنا و چه ناآشنا، آن را درک می کنند و برای همگان، از افراد کم سواد گرفته تا دانشمندان، خوشایند است. هم زمان تا حدی نیز پیچیده است؛ زیرا مبانی عالی و اهداف بلند و دور از دسترس را دربرمی گیرد. این ویژگی از آن جهت است که با ظاهری آراسته و باطنی ژرف، کمال ظاهر و باطن را در خود جمع دارد (معرفت، ۱۳۷۹، ج ۱، ص ۹۷)؛ از این رو، زبان قرآن کریم از ویژگی های منحصر به فردی برخوردار است که آن را از دیگر متون متمایز می کند. امام خمینی با نگاهی عمیق و عرفانی، از این ویژگی زبان، به عنوان زبان «سهل ممتنع» یاد می کند؛ یعنی زبانی که در عین سادگی، دارای پیچیدگی ها و ظرافت هایی است که درک کامل آن برای بسیاری از دانشوران و متخصصان نیز دشوار است. این ویژگی، قرآن را به مرجعی بی بدیل در حوزه های مختلف دانش تبدیل کرده است؛ اما در عین حال، عظمت و عمق آن را فراتر از درک کامل انسان ها قرار می دهد. از نگاه امام، بسیاری از دانشوران و متخصصان در زمینه های مختلف علمی و فلسفی، هنگامی که یکی از ابعاد قرآن را درک می کنند، تصور می کنند که کل قرآن را فهمیده اند؛ در حالی

که حقیقت این است که قرآن دارای ابعاد فراوانی است و تنها یک بُعد از آن برای آنان روشن شده است؛ از این رو، در نگاه ایشان، زبان قرآن سهل ممتنع است (امام خمینی، ۱۳۷۸ «ب»، ج ۱۷، ص ۴۳۲). تنوع شیوه‌های بیان قرآن و زبان سهل ممتنع آن موجب می‌شود که قرآن بتواند هم‌زمان با مخاطبان عام و خاص ارتباط برقرار کند و در سطوح مختلف معرفتی مورد استفاده قرار گیرد. این ویژگی، امکان فهم عمومی و در عین حال استنباط‌های عمیق و تخصصی را فراهم می‌سازد؛ از این رو، قرآن نه تنها کتابی برای هدایت همگانی، بلکه منبعی پایان‌ناپذیر برای پژوهش‌های علمی و معرفتی است. همین قابلیت چندسطحی در فهم، مرجعیت علمی قرآن را تثبیت و تقویت می‌کند و آن را به مرجعی زنده و پویا در همه اعصار بدل می‌سازد.

۵. موانع تحقق مرجعیت علمی قرآن

۱-۵. موانع درونی مرجعیت علمی قرآن

مقصود از موانع درونی، افکار و اندیشه‌هایی است که از درون انسان نشأت می‌گیرد و موجب جلوگیری از رجوع به قرآن می‌شود. این موانع به تبع، مانع تحقق مرجعیت علمی نیز خواهند شد.

۱-۱-۵. حجاب علم

یکی از مهم‌ترین موانع مرجعیت علمی قرآن، «علم و دانش» است. اگر علم همراه با تهذیب نفس نباشد، می‌تواند به حجابی بزرگ تبدیل شود و انسان را از درک عمیق و کاربردی قرآن بازدارد. امام خمینی با نگاهی عمیق و عرفانی، بر این نکته تأکید کرده‌اند که علم بدون تهذیب، نه تنها راهگشا نیست، بلکه می‌تواند مانعی جدی در مسیر فهم و مرجعیت علمی قرآن باشد. از منظر حضرت امام، علم آثاری دارد که اگر در شخصی هویدا نشود، دانستی‌های او بزرگ‌ترین حجاب را فراروی وی می‌نهد. ایشان در توضیح این مطلب بیان می‌کنند که در حدیث شریف، از علم عقاید و معارف به «آیه» و «آیت» تعبیر فرموده است. نکته این تعبیر آن است که علوم عقلیه و حقایق اعتقادی اگر چنانچه برای فهم خود آن‌ها تحصیل شود، و تمامی مفاهیم و اصطلاحات و زرق و برق عبارات و تزئین ترکیبات کلمات، صرفاً برای عرضه به عقول ضعیفه و تحصیل مقامات دنیویه به کار رود، آن را «آیات محکمت» نتوان گفت، بلکه باید آن را حجب غلیظه و اوهام واهی نام نهاد؛ زیرا انسان اگر در کسب علوم، مقصدش وصول به حق تعالی و تحقق به اسماء و صفات و تخلّق به اخلاق الله نباشد، هر یک از ادراکاتش درکاتی برای او می‌شود و حجاب‌های ظلمانی‌ای می‌گردد که قلبش را تاریک و چشم بصیرتش را کور می‌کند و مشمول آیه شریفه می‌شود که می‌فرماید: «مَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكاً وَ نَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى» (امام خمینی، ۱۳۸۰، ص ۳۹۲). امام بارها بر جمله «الْعِلْمُ هُوَ الْحِجَابُ الْأَكْبَرُ» تأکید کرده‌اند؛ بدین معنا که علم می‌تواند حجاب بزرگی باشد که انسان را به همین مفاهیم کلیه عقلیه سرگرم کرده و او را از راه

بازمی‌دارد (امام خمینی، ۱۳۹۲، ص ۱۳۸). از نگاه امام، یکی از علل اختلاف علمی میان دانشمندان، علاقه هر دانشمند به دانشی است که خود واجد آن است؛ ازاین‌رو، دیگر دانش‌ها را تخطئه می‌کند. در دیدگاه ایشان، اگر انسان این مسیر را در پیش گیرد، به حجاب بزرگی مبتلا شده است (امام خمینی، ۱۳۹۲، ص ۱۳۹). به فرموده امام خمینی، وقتی علم در قلبی غیر مهذب وارد شود، انسان را به عقب می‌برد. چنین دانشی هرچه انباشته‌تر باشد، مصائب آن بیشتر است. ایشان قلب انسان غیر مهذب را همانند زمین شوره‌زار و سنگلاخی می‌دانند که هیچ ثمری ندارد و هرچه در آن بکارند، بی‌فایده است. چنین دانشی آدمی را از مبدأ کمال دور می‌کند؛ ولی اگر شخص خود را تهذیب کند، علوم رسمی مانع «ذکر الله» نخواهد شد (امام خمینی، ۱۳۹۲، ص ۱۴۰). از تحلیل سخنان امام خمینی می‌توان به این نتیجه رسید که یکی از اصلی‌ترین موانع دستیابی به مرجعیت علمی قرآن، وجود علم و دانش در قلبی ناپاک و غیر مهذب است. به این معنا که اگر فردی تنها به دانش خود اتکا کند و آن را کاملاً صحیح تلقی نماید و احساس کند که نیازی به مراجعه به دانش دیگران ندارد، نمی‌تواند از آموزه‌های دیگران بهره‌مند شود؛ در حالی که یکی از مهم‌ترین پیش‌نیازهای تحقق مرجعیت علمی قرآن، بهره‌گیری از دیدگاه‌ها و نظرات علمی دیگران است.

۵-۱-۲. تصویرسازی دست‌نیافتنی از قرآن

یکی از چالش‌های اساسی در مسیر تحقق مرجعیت علمی قرآن، ترسیم تصویری دست‌نیافتنی و قدسی از آن است که قرآن را از دسترس عموم دور می‌نماید. این نگاه، که گاه تحت تأثیر برخی روایات و تفسیرهای خاص شکل گرفته است، موجب شده قرآن به جای آنکه به عنوان منبعی زنده و کارآمد در زندگی روزمره انسان‌ها حضور یابد، در حجاب قدسیت افراطی پنهان شود. امام خمینی با نگاهی عمیق و واقع‌بینانه، به نقد این دیدگاه پرداخته و راه را برای فهم و استفاده همگانی از قرآن هموار می‌کند. ایشان ضمن توجه به این روایات، تأکید می‌کنند که مقصود از آن‌ها، فهم کامل و جامع قرآن است که اختصاص به معصومان دارد. ایشان قرآن را به سفره گسترده الهی تشبیه می‌کنند که همگان می‌توانند به اندازه توان و ظرفیت خود از آن بهره‌مند شوند (امام خمینی، ۱۳۹۲، ص ۱۷۰). ازاین‌رو، باید به این نکته توجه داشته باشیم که راه بهره‌گیری از قرآن را برای خود باز بگذاریم و خود را موظف بدانیم تا به یادگیری و استفاده از آن بپردازیم (امام خمینی، ۱۳۷۸ «الف»، ص ۱۹۱). این نگاه به قرآن، که آن را به کتابی دست‌نیافتنی و مختص معصومان تقلیل می‌دهد، نه تنها با روح قرآن که مردم را به تفکر و تدبر فرا می‌خواند، «كِتَابُ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ» (ص، ۲۹)، منافات دارد، بلکه موجب دوری جامعه از مرجعیت علمی قرآن می‌شود. در مقابل، نگاه امام خمینی قرآن را از انزوا خارج کرده و آن را مرجعی زنده و کارآمد در زندگی فردی و اجتماعی انسان‌ها معرفی می‌کند.

۵-۱-۳. اعتقادات نادرست

یکی دیگر از موانع رسیدن به حقیقت قرآن، در دیدگاه امام خمینی (ره)، اعتقادات فاسد است. باورهای ناصحیح، مانند حجابی گسترده، مانع از درک صحیح آیات الهی و رسیدن به معرفت حقیقی می‌شوند. ایشان با بصیرتی عمیق به بررسی این مانع پرداخته و آن را یکی از بزرگ‌ترین سدهای فراروی مرجعیت علمی قرآن کریم می‌دانند. امام خمینی معتقدند که یکی از موانع درک قرآن، آراء نادرست و مذاهب باطل است که ممکن است از پدر و مادر یا برخی سخنان نادرست اهل علم نشأت گرفته و در دل فرد ریشه دوانده باشد. این عقاید نادرست می‌توانند به صورت حجاب‌هایی میان انسان و قرآن عمل کنند؛ در نتیجه، حتی اگر هزاران آیه و روایت که مخالف این عقاید باشند وارد شوند، فرد یا از ظاهر آیات چشم‌پوشی می‌کند یا در تلاش برای درک صحیح آیات کوتاهی می‌نماید (امام خمینی، ۱۳۷۸ «الف»، ص ۱۹۶). امام این مانع را بسیار بزرگ می‌دانند و تصریح می‌کنند که حتی با تذکر افرادی همانند ایشان نیز این حجاب از رخ زیبای معارف قرآنی زدوده نخواهد شد (امام خمینی، ۱۳۷۸ «الف»، ص ۱۹۷).

۵-۱-۴. احساس بی‌نیازی از قرآن

یکی دیگر از موانع درونی در مسیر تحقق مرجعیت علمی قرآن کریم، احساس بی‌نیازی از آن است. این پدیده نه تنها در میان عموم مردم، بلکه در میان برخی دانشمندان و متخصصان علوم اسلامی نیز دیده می‌شود. علامه طباطبایی در این باره تأکید می‌کند که علوم اسلامی به گونه‌ای تنظیم شده‌اند که گویی هیچ احتیاجی به قرآن ندارند (طباطبایی، ۱۳۹۰ ق، ج ۵، ص ۲۷۶). حتی ممکن است یک محصل همه آن علوم را فرا بگیرد، متخصص در صرف و نحو، بیان، لغت، حدیث، رجال، درایه، فقه و اصول شود و همه این درس‌ها را تا پایان بخواند و به عالی‌ترین درجات این علوم و حتی به اجتهاد نیز برسد، اما قرآن را آن گونه که باید نتواند قرائت کند یا به عبارتی اصلاً دست به هیچ قرآنی نزده باشد. پس معلوم می‌شود از این دیدگاه، هیچ رابطه‌ای میان آن علوم و قرآن وجود ندارد و در حقیقت، مردم درباره قرآن به‌جز قرائت هیچ وظیفه‌ای ندارند. العیاذ بالله، قرآن ارزشی ندارد جز خواندن یا آویزان کردن به گردن نوزاد برای حفظ از حوادث ناگوار (طباطبایی، ۱۳۹۰ ق، ج ۵، ص ۲۷۶). امام خمینی نیز هنگام بیان موانع استفاده از قرآن کریم، یکی از این موانع را احساس بی‌نیازی برمی‌شمارد و بر آن‌اند که یکی از حجاب‌های بزرگ، حجاب خودبینی است که شخص متعلم به واسطه این حجاب خود را مستغنی می‌بیند و نیازمند به استفاده نمی‌داند. این از شاهکارهای مهم شیطان است که همواره کمالات موهومه را بر انسان جلوه می‌دهد و انسان را به آنچه دارد راضی و قانع می‌کند و هر آنچه را فراتر از دانسته‌های اوست از چشمش می‌اندازد (امام خمینی، ۱۳۷۸ «الف»، ص ۱۹۵).

۲-۵. موانع بیرونی مرجعیت علمی

موانع بیرونی به عواملی اطلاق می‌شود که از خارج بر فرد تأثیر می‌گذارند و مانع از رجوع او به قرآن می‌شوند. به این عوامل در دیدگاه امام خمینی پرداخته می‌شود.

۱-۲-۵. فاصله گرفتن از معارف قرآنی اهل بیت (ع)

با توجه به آنچه درباره دوری از قرآن وجود دارد، دوری از اهل بیت (ع) نیز آشکار است. عدم مراجعه به اهل بیت (ع) برای فهم و تفسیر آیات قرآن، بی‌توجهی به مقام امامت و رهبری آنان در جامعه و پیروی نکردن از آنان به گونه‌ای شایسته، از مصادیق «دوری از اهل بیت» محسوب می‌شود. پس از رحلت پیامبر اکرم (ص)، اقداماتی انجام شد تا اهل بیت (ع) به عنوان مفسران و شارحان اصلی قرآن به حاشیه رانده شوند. رویگردان شدن از اهل بیت، بزرگ‌ترین شکاف را در میان مسلمانان ایجاد کرد و دوری از دستورات قرآن و فراموش شدن بسیاری از معارف آن را به دنبال داشت. ائمه اطهار (ع)، به عنوان قرآن ناطق و تبیین کننده احکام و معارف الهی، ارتباطی جدایی ناپذیر با قرآن کریم دارند؛ از این رو، دوری از قرآن زمانی آشکارا بروز می‌کند که ائمه در جامعه به حاشیه رانده شوند. به همین دلیل، در زیارت امام حسین (ع) در روز عرفه می‌خوانیم: «وَأَصْبَحَ كِتَابُ اللَّهِ بِقَدْرِكَ مَهْجُورًا؛ کتاب خدا با فقدان تو مهجور گشت» (مؤمنی، ۱۳۸۴، ص ۳). دور شدن از معارف قرآنی اهل بیت (ع) پیامدهای منفی فراوانی داشت؛ از جمله جابه‌جا شدن تفسیر حقیقی قرآن با برخی دانش‌های قرآنی کم‌فایده. این دوری از عدل قرآن کار را به جایی رساند که قرآن‌پژوهان به جای فهم قرآن، به دانش‌هایی روی آوردند که هیچ‌گاه از جانب اهل بیت (ع) مورد تشویق جدی قرار نمی‌گرفت (امام خمینی، ۱۴۱۸ق، ج ۱، ص ۴۳۰). در مقدمه مفصل وصیت‌نامه سیاسی - الهی امام خمینی (ره) نیز بر این نکته تأکید شده است که دوری از اهل بیت (ع)، سبب دوری از قرآن نیز شده است. ایشان می‌نویسد: «شاید جمله «لن یفترقا حتی یردا علی الحوض» اشاره باشد که بعد از وجود مقدس رسول اکرم (ص) هر چه بر یکی از این دو گذشته است بر دیگری گذشته است و مهجوریت هر یک، مهجوریت دیگری است، تا آن‌گاه که این دو مهجور بر رسول خدا در «حوض» وارد شوند... اکنون ببینیم چه گذشته است بر کتاب خدا، این ودیعه الهی و ما ترک پیامبر اسلام (ص). مسائل اسف‌انگیزی که باید برای آن خون‌گریه کرد، پس از شهادت حضرت علی (ع) شروع شد؛ خودخواهان و طاغوتیان قرآن کریم را وسیله‌ای کردند برای حکومت‌های ضدقرآنی... و با قرآن، در حقیقت قرآن را - که برای بشریت تا ورود به حوض، بزرگ‌ترین دستور زندگانی مادی و معنوی بوده و هست - از صحنه خارج کردند» (امام خمینی، ۱۳۸۳، ص ۲).

۲-۲-۵. دنیاپرستی

یکی دیگر از موانع بیرونی مرجعیت قرآن، دنیاپرستی است. از نگاه اسلام، دنیا مزرعه‌ای برای آخرت

است و دنیاپرستی امری مذموم شمرده می‌شود. این گرایش به دنیا مشکلات فراوانی برای انسان ایجاد می‌کند؛ از جمله دور کردن او از قرآن کریم. به تعبیر امام خمینی، یکی از حجاب‌هایی که پرده‌ای ضخیم میان انسان و معارف و مواعظ قرآن می‌افکند، حجاب حب دنیا است؛ به گونه‌ای که انسان تمام هم خود را صرف آن می‌کند و جهت قلب او یکسره دنیوی می‌شود. در نتیجه، قلب به واسطه این محبت از ذکر خدا غافل شده و از ذکر و مذکور اعراض می‌کند و هرچه علاقه‌مندی به دنیا و اوضاع آن بیشتر شود، پرده و حجاب قلب ضخیم‌تر می‌گردد (امام خمینی، ۱۳۷۸ «الف»، ص ۲۰۲). از نگاه امام خمینی، ممکن است منظور از «قفل‌های قلب» در آیه شریفه «أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا» (محمد: ۲۴)، همین قفل‌ها و بندهای علایق دنیوی باشد. کسی که بخواهد از معارف قرآن بهره‌مند شود، باید قلب خود را از این آلودگی‌ها پاک کند (امام خمینی، ۱۳۷۸ «الف»، ص ۲۰۲). ایشان با استشهاد به آیه «إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ * فِي كِتَابٍ مَكْنُونٍ * لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ» تأکید می‌کند همان‌گونه که مس ظاهر قرآن برای ناپاکان تشریفاً و تکلیفاً ممنوع است، درک معارف، مواعظ، باطن و سر قرآن نیز برای کسی که قلبش به آلودگی‌های دنیوی آلوده شده باشد، ممکن نخواهد بود (امام خمینی، ۱۳۷۸ «الف»، ص ۲۰۲).

۵-۳. سیاست‌های استکباری و استعماری

یکی از بزرگ‌ترین موانع در راه تحقق مرجعیت علمی قرآن، سیاست‌های استکباری و استعماری قدرت‌های زورگو است که در طول تاریخ تلاش کرده‌اند نور قرآن را خاموش کرده و از تأثیرگذاری آن در جامعه جلوگیری کنند. این نیروها با ایجاد موانع بیرونی، تحریف معانی قرآن و محدودسازی فهم آن، در پی حاشیه‌راندن قرآن به عنوان مرجع علمی و عملی بوده‌اند. امام خمینی با نگاهی عمیق و تحلیل‌گرانه به بررسی این سیاست‌ها و تأثیر آن‌ها بر فهم و اجرای قرآن پرداخته‌اند. امام خمینی در تحلیل این موضوع بر این باورند که یکی از اقدامات مهمی که صورت گرفته، جلوگیری از درک صحیح قرآن و اسلام بوده است. به اعتقاد ایشان، این نوع تبلیغات حتی به عمق حوزه‌های دینی در نجف و قم نیز نفوذ کرده است. یکی از خطراتی که مستکبران برای خود احساس می‌کردند این بود که اگر اسلام به درستی و همان‌گونه که هست به مسلمانان شناسانده شود، همگان به آن گرایش پیدا خواهند کرد و در نتیجه دیگر جایگاهی برای آنان باقی نخواهد ماند (امام خمینی، ۱۳۷۸ «ب»، ج ۷، ص ۳۹۳). امام خمینی در جای دیگری نیز اشاره می‌کنند که پس از شهادت حضرت علی (ع)، طاغوتیان و خودخواهان از قرآن به عنوان ابزاری برای تثبیت حکومت‌های ضدقرآنی استفاده کردند و آن را از صحنه زندگی بشر خارج ساختند (امام خمینی، ۱۳۸۳، ص ۲). در نتیجه، سیاست‌های استکباری و استعماری با تحریف و محدودسازی فهم قرآن کوشیده‌اند تأثیر آن را در جامعه کاهش دهند. این جریان‌ها با ارائه تفسیرهای نادرست و ایجاد شکاف میان قرآن و

زندگی روزمره، درصدد بوده و هستند تا قرآن را از جایگاه مرجعیت علمی و عملی در حیات فردی و اجتماعی مسلمانان به حاشیه برانند.

۵-۲-۴. ضعف عملکرد دانشمندان دینی

آخرین مانع بیرونی در راه تحقق مرجعیت علمی قرآن، ضعف عملکرد عالمان دینی است. این مسئله نه تنها موجب دوری جامعه از قرآن شده، بلکه حتی در میان حوزویان و متولیان دین نیز قرآن را تا حدی به حاشیه رانده است. بزرگانی مانند شهید مطهری، علامه طباطبایی و امام خمینی به این موضوع اشاره کرده و از عملکرد ضعیف حوزه‌های علمیه در توجه به قرآن انتقاد کرده‌اند.

شهید مطهری با تأسف از بی‌آگاهی نسل امروز از قرآن، یکی از علل اصلی آن را ضعف عملکرد حوزه‌های علمیه به‌عنوان متولیان دین می‌داند. وی تأکید می‌کند که قرآن کریم حتی در میان حوزویان نیز غریب و مهجور است و به تعبیری، قرآن در حوزه‌ها نیز مرجعیت علمی خود را از دست داده است (مطهری، ۱۳۸۴، ج ۲۴، ص ۵۳۴). علامه طباطبایی نیز از شیوه تدریس در حوزه‌ها انتقاد می‌کند و با ابراز نگرانی می‌نویسد که علوم حوزوی قرآن مدار نیستند و به‌گونه‌ای تدوین شده‌اند که گویی هیچ احتیاجی به قرآن ندارند (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۵، ص ۲۷۶). امام خمینی نیز از حوزه‌های علمیه انتظار داشتند که نهضت علمی بازگشت به قرآن کریم را پایه‌گذاری کرده و به همه شئون قرآن توجه کنند (امام خمینی، ۱۳۷۸ «ب»، ج ۲۰، ص ۹۳). ایشان از دانشمندان و روحانیان می‌خواهند با جدیت به وظایف دینی خود عمل کنند و از غفلت نسبت به قرآن - کتاب مقدسی که جامع همه چیز است - پرهیز نمایند. امام خمینی تأکید دارند که نباید قرآن مهجور بماند و از علما می‌خواهند به بررسی ابعاد مختلف این کتاب آسمانی در حوزه‌های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، نظامی، فرهنگی و مسائل جنگ و صلح بپردازند. مقصود ایشان آن است که نشان داده شود قرآن منبع الهام و راهنمایی در همه عرصه‌ها، از عرفان و فلسفه تا ادب و سیاست، است (امام خمینی، ۱۳۷۸ «ب»، ج ۲۰، ص ۹۳).

۶. نتیجه‌گیری

در این پژوهش روشن شد که امام خمینی با درکی جامع از جایگاه و ویژگی‌های ذاتی قرآن، معتقدند این کتاب نه تنها منبعی عبادی و معنوی، بلکه پدیده‌ای علمی، فرهنگی و عملی است که می‌تواند مبنای تصمیم‌گیری، قانون‌گذاری و حل مشکلات بشری قرار گیرد. از بررسی آثار علمی ایشان مشخص شد که برای مرجعیت علمی قرآن مبانی متعددی وجود دارد؛ از جمله جامعیت، جاودانگی و تحریف‌ناپذیری قرآن. امام خمینی همچنین بر لزوم باز بودن باب اجتهاد و تفسیر نوین قرآن تأکید می‌کنند، البته با رعایت ضوابط و قواعد معتبر تفسیری. از دیدگاه امام خمینی، تحقق مرجعیت علمی قرآن با موانعی نیز روبه‌رو است که می‌توان آن‌ها را به دو دسته درونی و بیرونی تقسیم کرد. از جمله موانع درونی می‌توان به

تصویرسازی دست‌نیافتنی از قرآن که آن را از دسترس عموم دور می‌کند؛ حجاب علم و احساس بی‌نیازی از قرآن، به‌ویژه در میان برخی دانشمندان و فقهای حوزه؛ اعتقادات نادرست و افکار فاسد که مانع از درک صحیح آیات الهی می‌شوند؛ و نیز دنیاپرستی و علائق دنیوی که قلب انسان را از فهم معارف قرآن بازمی‌دارند، اشاره کرد. در کنار این عوامل، موانع بیرونی نیز وجود دارند؛ از جمله سیاست‌های استکباری و استعماری که از گسترش نقش قرآن در نظام‌های علمی و سیاسی جلوگیری می‌کنند، و نیز ضعف عملکرد عالمان دینی. این مسئله نه‌تنها موجب دوری جامعه از قرآن شده، بلکه حتی در میان حوزویان و متولیان دین نیز قرآن را تا حدی به حاشیه رانده است.

منابع

قرآن کریم.

- ابن کثیر، اسماعیل بن عمر. (بی تا). تفسیر القرآن العظیم. (ج ۴). بیروت: دار الکتب العلمیة، منشورات محمد علی بیضون.
- ابوالفتوح رازی، حسین بن علی. (۱۴۰۸ق). روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن. (ج ۷). مشهد: آستان قدس رضوی.
- اسعدی، علیرضا. (۱۴۰۳). مبانی قرآن شناختی مرجعیت علمی قرآن در کلام و فلسفه اسلامی. پژوهش های قرآنی، ۲۹(۲)، صص ۱۱۱-۱۳۲.
- ایازی، سیدمحمدعلی. (۱۳۸۲). تاریخ‌مندی در نصوص دینی. علوم حدیث، ۸(۳)، صص ۴۴-۷۱.
- بهجت پور، عبدالکریم. (۱۳۹۲). تفسیر تنزیلی (به ترتیب نزول): مبانی، اصول، قواعد و فواید تنزیلی. قم: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۸). قرآن در قرآن، ویرایش: محمد محرابی. قم: اسراء.
- حسن‌زاده آملی، حسن. (۱۳۷۶). قرآن هرگز تحریف نشده است. قم: قیام.
- خمینی، سید روح‌الله. (۱۳۷۸ «ب»). صحیفه امام. (ج ۱۵، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۰). تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- خمینی، سید روح‌الله. (۱۳۸۰). شرح چهل حدیث. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- خمینی، سید روح‌الله. (۱۳۸۱). تقریرات فلسفه. (ج ۲). تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- خمینی، سید روح‌الله. (۱۳۸۳). وصیت نامه الهی - سیاسی. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- خمینی، سید روح‌الله. (۱۳۷۱). سر الصلاة. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- خمینی، سید روح‌الله. (۱۳۷۸ «الف»). آداب الصلاة. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- خمینی، سید روح‌الله. (۱۳۹۲). تفسیر سوره حمد. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- خمینی، سید روح‌الله. (۱۴۱۰ق). تعلیقات علی شرح فصوص الحکم. قم: مؤسسه پاسدار اسلام.
- خمینی، سید روح‌الله. (بی تا). ولایت فقیه. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- خمینی، سیدمصطفی. (۱۴۱۸ق). تفسیر القرآن الکریم. (ج ۱). تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲ق). مفردات الفاظ القرآن. دمشق: دار الشامیة.
- زحیلی، وهبه. (۱۴۲۲ق). التفسیر الوسیط. (ج ۲). بیروت: دارالفکر.
- شریعتمداری. (بی تا). اصول و فلسفه تعلیم و تربیت. تهران: امیرکبیر.
- صادقی تهرانی، محمد. (۱۴۰۶ق). الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن و السنه. (ج ۱). قم: فرهنگ اسلامی.
- طباطبایی، سیدمحمدحسین. (۱۳۹۰ق). المیزان فی تفسیر القرآن. (ج ۵). بیروت: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات.
- طریحی، فخرالدین بن محمد. (۱۳۷۵). مجمع البحرین. (ج ۱). قم: مرتضوی.
- طوسی، محمد بن حسن. (بی تا). التبیان فی تفسیر القرآن. (ج ۴). بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- طوسی، محمدبن الحسن. (۱۴۱۴ق). امالی. بیروت: دار الثقافة.

- علم‌الهدی، علی بن حسین. (۱۴۰۵ق). *رسائل الشریف المرتضی*. قم: دارالقرآن الکریم.
- فاکر میبدی، محمد؛ رفیعی، محمدحسین. (۱۳۹۸). مرجعیت علمی قرآن از نگاه علامه طباطبائی. *مطالعات علوم قرآن*، (۱۱)، ص ۸-۳۷.
- فراهیدی، خلیل بن أحمد. (۱۴۰۹ق). *کتاب العین*. (ج ۲). قم: نشر هجرت.
- فیروزمهر، محمد مهدی. (۱۳۹۸). مرجعیت علمی قرآن از نگاه استاد مطهری. *مطالعات علوم قرآن*، (۲۱)، ص ۷-۳۶.
- قرشی، علی اکبر. (۱۳۷۱). *قاموس قرآن*. (ج ۳). تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- مرتضوی، سیدضیاء. (۱۴۰۰). *دانشنامه امام خمینی*. (ج ۴، ۸). تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- مرتضی زبیدی، محمد بن محمد. (۱۴۱۴ق). *تاج العروس* (ج ۱۱). بیروت: دار الفکر.
- مصباح یزدی، محمدتقی. (۱۳۹۲). *قرآن شناسی* (۲). ویرایش: غلامعلی عزیزی کیا. قم: مؤسسه امام خمینی.
- مصطفوی، حسن. (۱۴۳۰ق). *التحقیق فی کلمات القرآن الکریم*. (ج ۸). بیروت: دارالکتب العلمیه.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۸۴). *مجموعه آثار استاد شهید مطهری*. (ج ۳، ۲۴). تهران: صدرا.
- معرفت، محمدهادی. (۱۳۷۹). *تفسیر و مفسران*. (ج ۱). قم: مؤسسه فرهنگی التمهید.
- مکارم شیرازی، ناصر و همکاران. (۱۳۸۶). *پیام قرآن*. (ج ۸). تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- مؤمنی، علی اکبر. (۱۳۸۴). رابطه مہجوریت قرآن و مہجوریت اہل بیت (ع). *فرہنگ کوثر*، (۴)، صص ۱۰۰-۱۲۵.